

**INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA IJOBIY VA SALBIY BAHO
BILDIRUVCHI AKSIOLOGIK LEKSIKANING TARJIMA JARAYONIDAGI
O'ZIGA XOSLIKLARI**

**DISTINCTIVE FEATURES OF TRANSLATING POSITIVE AND
NEGATIVE AXIOLOGICAL LEXIS IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY
TEXTS**

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЗИТИВНОЙ И НЕГАТИВНОЙ
АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ**

Islomova Zahro Shuhrat qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
ingliz tili fani o'qituvchisi.
zahroislomova2484@gmail.com
tel.: +998881220012.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ijobiy hamda salbiy baho bildiruvchi aksiologik leksikaning tarjima jarayonidagi xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda baholovchi birliklarning semantik-pragmatik xususiyatlari, madaniy konnotatsiyalarini saqlab qolish usullari va tarjima strategiyalari ko'rib chiqiladi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida qadriyatni ifodalovchi leksikaning ma'no qatlamlari hamda tarjimadagi ekvivalentlik muammolari alohida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: aksiologik leksika, baholovchi birliklar, ijobiy va salbiy baho, tarjima strategiyalari, ekvivalentlik.

Annotation: *This article explores the distinctive features of translating positive and negative axiological lexis in English and Uzbek literary texts. The study focuses on the semantic-pragmatic properties of evaluative units, methods of preserving cultural connotations, and translation strategies. Special attention is given to the layers of meaning of value-oriented lexis and the challenges of achieving equivalence in translation.*

Keywords: axiological lexis, evaluative units, positive and negative evaluation, translation strategies, equivalence.

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности перевода позитивной и негативной аксиологической лексики в английских и узбекских художественных текстах. Анализируются семантико-прагматические свойства оценочной лексики, способы сохранения культурных коннотаций и применяемые переводческие стратегии. Особое внимание уделяется значимым*

уровням смыслов ценностно-ориентированной лексики и проблемам достижения эквивалентности в переводе.

Ключевые слова: *аксиологическая лексика, оценочная лексика, позитивная и негативная оценка, переводческие стратегии, эквивалентность.*

Globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo muloqotning jadallashuvi tarjimachilik faoliyatining ahamiyatini yanada oshirdi. Bugungi kunda ingliz va o'zbek tillari o'rtasida badiiy asarlarni tarjima qilish nafaqat adabiy, balki lingvokulturologik va ijtimoiy-pragmatik jihatdan ham dolzarb masalaga aylandi. Ayniqsa, badiiy matnda muallifning individual uslubi, milliy dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va estetik didi ko'pincha baholovchi birliklar – ya'ni **aksiologik leksika** orqali ifodalanadi. Shu bois bunday leksik qatlamning mazmunini to'liq va aniq yetkazish tarjimon oldida murakkab vazifa sifatida turadi.

Aksiologik leksika atamasi yunon tilidagi “axios” – “qadriyat” va “logos” – “ta'limot” so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, tilshunoslikda ijobiy yoki salbiy baho bildiruvchi, insonning hissiy-emosional munosabatini ifodalovchi leksik birliklarni bildiradi. Bu so'zlar yoki birikmalar jamiyatning ma'naviy-axloqiy qarashlarini, madaniy stereotiplarini aks ettiradi. Masalan, ingliz tilida “freedom”, “gentleman”, “kind-hearted”, “villain”, “coward” kabi so'zlar muayyan ijobiy yoki salbiy konnotatsiyaga ega bo'lsa, o'zbek tilida “vatanparvar”, “sahiy”, “nomusli”, “xoin”, “shafqatsiz” kabi birliklar shunday baholovchi yukni ko'taradi.

Bunday so'zlarning tarjimada o'z ma'nosini to'liq ifoda etishi nafaqat semantik ekvivalentlikni, balki madaniy konnotatsiyalarni ham saqlab qolishni talab qiladi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga yoki aksincha, o'zbek tilidan ingliz tiliga badiiy matnlarni tarjima qilganda tarjimon ko'pincha quyidagi muammolarga duch keladi: birinchidan, ikki tildagi aksiologik birliklar har doim ham to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas; ikkinchidan, ma'lum so'zlarning madaniy konnotatsiyasi boshqa til muhitida turlicha qabul qilinishi mumkin; uchinchidan, ijobiy yoki salbiy bahoning darajasi har bir madaniyatda o'ziga xos bo'lib, bu tarjimaga bevosita ta'sir etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ijobiy hamda salbiy baho bildiruvchi aksiologik leksikaning tarjima jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik-pragmatik xususiyatlarini yoritish va tarjima strategiyalarini tahlil qilishdir. Shu maqsadda ingliz va o'zbek adabiyotidagi turli janrdagi badiiy asarlar – hikoya, roman, qissa kabi matnlar tanlab o'rganildi.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- ingliz va o'zbek tillarida aksiologik leksikaning nazariy asoslarini o'rganish;
- ijobiy va salbiy baholovchi leksik birliklarning badiiy matnlardagi qo'llanish xususiyatlarini aniqlash;
- tarjima jarayonida uchraydigan semantik, pragmatik hamda madaniy muammolarni tahlil qilish;

- ekvivalentlikni ta'minlashda qo'llaniladigan tarjima strategiyalarini ko'rsatish.

Maqola dolzarbligi shundan iboratki, ingliz va o'zbek badiiy matnlaridagi baholovchi birliklar milliy mentalitet, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni tarjimada to'g'ri aks ettirish ikki xalqning ma'naviy olamini chuqur anglashni taqozo etadi. Ushbu ish natijalari tarjimashunoslik, qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya sohalarida ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, badiiy tarjima bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Aksiologik leksikaning nazariy asoslari

Aksiologik leksika tushunchasi

Tilshunoslikda "aksiologiya" atamasi qadriyatlar to'g'risidagi ta'limot sifatida izohlanadi. U yunon tilidagi *axios* – "qadriyat", "qimmat", va *logos* – "ta'limot", "so'z" so'zlaridan kelib chiqqan. Aksiologik yondashuv insoniyat madaniyatida qaysi qadriyatlar ustuvorligini, ularni ifodalovchi lingvistik vositalarni o'rganadi. Shu nuqtai nazardan, **aksiologik leksika** – bu ijobiy yoki salbiy baho bildiruvchi, muayyan millatning ijtimoiy-axloqiy qarashlari, estetik didi hamda hissiy-emotsional munosabatini aks ettiruvchi so'zlar va frazeologik birikmalar majmuasidir.

Masalan, ingliz tilidagi *bravery*, *freedom*, *gentleman*, *villain* kabi birliklar, shuningdek o'zbek tilidagi *vatanparvar*, *sahiy*, *nomusli*, *xoin*, *shafqatsiz* kabi so'zlar ma'lum ijobiy yoki salbiy konnotatsiyani o'z ichiga oladi. Bu so'zlarning semantik yadrosi baho bildirishga qaratilgan bo'lib, ularning ishlatilishi orqali jamiyatning qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlari va madaniy tasavvurlari namoyon bo'ladi.

Baholovchi leksikaning tilshunoslikdagi o'rni

Baholovchi birliklarni o'rganish tilshunoslikning bir nechta yo'nalishida – semantika, pragmatika, stilistika, lingvokulturologiya kabi sohalarda muhim ahamiyat kasb etadi. Semantik nuqtai nazardan, aksiologik leksika denotativ ma'nodan tashqari, kuchli konnotativ ma'noga ega. Baho bildiruvchi so'zning ma'nosi ko'pincha madaniyat bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha semantik qatlamlar orqali to'ldiriladi. Masalan, ingliz tilida *gentleman* so'zi nafaqat "odam", "erkak" ma'nosini, balki "odobli, yuqori axloqiy qiyofaga ega inson" konnotatsiyasini ham anglatadi.

Pragmatik yondashuv baholovchi birliklarning kommunikativ vazifasiga e'tibor qaratadi. Badiiy matnda muallif yoki personajning bahosi orqali o'quvchida muayyan hissiy munosabat shakllantiriladi. Bu jihatdan aksiologik leksika muallifning ideologik pozitsiyasini, qahramonning ichki kechinmalarini, muhitning axloqiy me'yorlarini ifodalashning asosiy vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy-madaniy xususiyatlar

Aksiologik leksika har bir tilning madaniy kodini ifodalaydi. Til egalari tomonidan qadrlangan ijobiy xususiyatlar, shuningdek tanqid qilinadigan salbiy holatlar milliy an'ana, tarixiy tajriba va diniy qarashlarga asoslanadi. Masalan, o'zbek tilida *mehmondo'stlik*, *sadoqat*, *halollik* kabi qadriyatlarni bildiruvchi so'zlar ko'proq ijobiy

baho bilan bog'lanadi. Ingliz madaniyatida esa *privacy* (shaxsiy hayot daxlsizligi), *fair play* (adolatli o'yin) kabi tushunchalar yuqori qadrlanadi. Shunday qilib, har bir millatga xos qadriyatlar baholovchi leksikada aks etadi va bu birliklarni boshqa tilga tarjima qilishda madaniy konnotatsiyalarni saqlash alohida muhimdir.

Ilmiy yondashuvlar

Zamonaviy tilshunoslikda aksiologik leksikani o'rganishda bir nechta asosiy yondashuvlar ajratiladi:

- **Kognitiv yondashuv** – baholovchi birliklarni inson ongidagi qadriyatlar konseptual maydonining tarkibiy qismi sifatida ko'radi. Bu yondashuv til orqali madaniyatni anglashni ta'minlaydi.
- **Pragmatik yondashuv** – so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi kommunikativ munosabatda baho bildiruvchi leksikaning ta'sir kuchini, ijtimoiy rolini tahlil qiladi.
- **Tarjimashunoslik yondashuvi** – aksiologik birliklarning boshqa tilga o'tkazilish jarayonidagi ekvivalentlik, konnotatsiyalarni yetkazish, madaniy tafovutlarni muvofiqlashtirish muammolarini o'rganadi.

Tarjimadagi o'rni

Badiiy matn tarjimasida aksiologik leksika muallifning ideologiyasi, estetik didi va madaniy fonini o'quvchiga to'liq yetkazishda markaziy o'rin tutadi. Tarjimon nafaqat semantik ma'noni, balki so'zning hissiy ohangini, madaniy assotsiatsiyalarini, ijobiy yoki salbiy baho darajasini ham aniq aks ettirishi kerak. Aks holda asar muallifining asosiy g'oyasi buzilishi, o'quvchi qabul qiladigan estetik ta'sir pasayishi mumkin.

Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ijobiy-salbiy baholovchi leksika

Ingliz adabiyotidagi ijobiy baholovchi leksika

Ingliz adabiyotida ijobiy baho bildiruvchi leksik birliklar ko'pincha qahramonlarning fazilatlarini, ma'naviy ustunliklarini yoki jamiyat tomonidan qadrlanadigan xususiyatlarini ta'riflashda ishlatiladi. Masalan, Charles Dickens asarlarida *kind-hearted*, *noble*, *generous*, *gentleman* kabi so'zlar insoniy fazilatlarini ifodalaydi. Bu birliklar orqali muallif o'z qahramonlarini o'quvchi uchun ijobiy nurda ko'rsatadi, ularning xatti-harakatlariga mehr uyg'otadi.

Romantik adabiyot namoyandalarida esa *sublime*, *pure*, *innocent*, *brave* kabi so'zlar nafaqat shaxsiy fazilatlarini, balki tabiatning ulug'vorligini ham tasvirlash uchun qo'llanadi. Bunday birliklar o'quvchida go'zallik, ma'naviy yuksaklik va ruhiy poklik tuyg'usini uyg'otadi. Ingliz jamiyatidagi *fair play*, *freedom*, *honor* kabi tushunchalar ham badiiy matnda milliy qadriyat sifatida ijobiy konnotatsiyani ifodalaydi.

Ingliz adabiyotidagi salbiy baholovchi leksika

Salbiy baho bildiruvchi leksika asosan qahramonlarning nuqsonlari, jamiyatdagi illatlar yoki ma'naviy buzquqlikni ifodalashga xizmat qiladi. Misol uchun, Shakespeare dramalarida *villain*, *coward*, *treacherous*, *greedy* kabi so'zlar yovuzlik, qo'rqqoqlik, xiyonat va ochko'zlikni bildiradi. Dickensning *Oliver Twist* asarida esa *cruel*, *brutal*,

wicked kabi birliklar jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va jinoyatchilik muhitini ochib beradi.

Bu soʻzlar oʻquvchida qahramon yoki hodisaga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, salbiy baholovchi leksika badiiy matnning axloqiy-ideologik asosini mustahkamlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Oʻzbek adabiyotidagi ijobiy baholovchi leksika

Oʻzbek adabiyotida ijobiy baho bildiruvchi leksika asosan milliy qadriyatlar, anʼanaviy axloqiy meʼyorlar bilan chambarchas bogʻliq. Xudoyberdi Toʻxtaboyevning *Sariq devni minib* asarida *mehribon, oqkoʻngil, sahiy, mard, doʻstona* kabi soʻzlar insoniy fazilatlarni ifodalaydi. Bu birliklar orqali muallif oʻzbek xalqiga xos mehr-shafqat, doʻstlik, saxovat va halollikni yoritadi.

Abdulla Qodiriyning *Oʻtkan kunlar* romanida ham *mard, fidoyi, vatanparvar* kabi soʻzlar milliy ruhni, vatanparvarlik va erksevarlik qadriyatlarini ulugʻlaydi. Oʻzbek badiiy matnida koʻpincha oilaviy birlik, ota-onaga hurmat, sadoqat, doʻstlik kabi qadriyatlar ijobiy konnotatsiyada tasvirlanadi.

Oʻzbek adabiyotidagi salbiy baholovchi leksika

Salbiy baho bildiruvchi birliklar asosan xoinlik, adolatsizlik, zulm, ochkoʻzlik kabi illatlarni fosh etish uchun qoʻllanadi. Masalan, *xoin, shafqatsiz, pastkash, mutelik* kabi soʻzlar ijtimoiy va axloqiy yovuzlikni ifodalaydi. Choʻlponning asarlarida *zolim, mutelik, qoʻrqoq* kabi birliklar milliy ozodlikka toʻsiq boʻlgan illatlarni fosh etadi. Bu orqali muallif oʻquvchini hushyorlikka, milliy ongini uygʻotishga undaydi.

Qiyosiy tahlil

Ingliz va oʻzbek adabiyotida ijobiy va salbiy baholovchi leksikaning oʻxshash jihatlari koʻp: har ikki tilda ham insoniy fazilatlar – jasorat, halollik, doʻstlik ijobiy qadriyat sifatida eʼtirof etiladi. Salbiy tomonlardan esa xiyonat, zulm, ochkoʻzlik kabi illatlar umumiy tarzda qoralanadi. Biroq farqlar ham mavjud. Masalan, ingliz madaniyatida shaxsiy hayot daxlsizligi (*privacy*), individualizm ijobiy qadriyat sifatida tilga olinadi, oʻzbek madaniyatida esa jamoaviylik, mehmondoʻstlik, oilaparastlik koʻproq qadrlanadi.

Salbiy baho bildiruvchi birliklarda ham ayrim tafovutlar bor: ingliz adabiyotida ijtimoiy sinfiy tafovutlarni tanqid qiluvchi *hypocrite, snob, bourgeois* kabi soʻzlar koʻproq uchrasa, oʻzbek adabiyotida milliy mustaqillikni yoʻqotishga olib keladigan *xoin, mutelik* kabi tushunchalar salbiy bahoning asosiy koʻrsatkichidir.

Badiiy uslubdagi roli

Har ikki tildagi ijobiy-salbiy baholovchi leksika badiiy matnning ideologik asosini mustahkamlash bilan birga, muallifning estetik idealini yoritadi. Oʻquvchi muallifning qahramonlarga boʻlgan munosabatini aynan baholovchi soʻzlar orqali sezadi. Shu bois aksiologik leksika faqatgina lugʻaviy qatlam emas, balki badiiy matnning semantik va pragmatik markazi sifatida namoyon boʻladi.

Tarjima jarayonida uchraydigan muammolar va strategiyalar

Aksiologik leksikani tarjima qilishdagi asosiy qiyinchiliklar

Ingliz va o'zbek badiiy matnlaridagi ijobiy-salbiy baholovchi leksikani tarjima qilish jarayonida tarjimon bir nechta murakkab vaziyatlarga duch keladi. Bu qiyinchiliklarning asosiy manbai ikki xalqning tarixiy-madaniy an'analari, qadriyatlar tizimi va til tizimidagi o'ziga xosliklar bilan bog'liq.

1. **To'g'ridan-to'g'ri ekvivalentning yo'qligi.** Har bir tilning aksiologik lug'ati milliy qadriyatlar bilan shakllangan. Masalan, ingliz tilidagi *fair play* iborasi ingliz jamiyatiga xos adolatli raqobat va halollik tamoyillarini ifodalaydi. O'zbek tilida uning to'liq ekvivalentini topish mushkul, tarjimon "halol o'yin" yoki "adolatli bellashuv" kabi izohli tarjimaga murojaat qiladi. Xuddi shunday, o'zbek tilidagi *mehmondo'stlik* so'zi ingliz tiliga oddiy *hospitality* deb tarjima qilinsa-da, o'zbek xalqining bu qadriyatga bergan keng madaniy ma'nosini to'liq aks ettira olmaydi.

2. **Konnotatsion tafovut.** Bir xil denotativ ma'noga ega so'zlar har xil madaniy muhitda turlicha konnotatsiyaga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *privacy* so'zi ijobiy ma'noda – shaxsiy erkinlik va daxlsizlik qadriyatini bildiradi. O'zbek tilidagi "yolg'izlik" esa ba'zida salbiy – jamiyatdan ajralish, yolg'onchi sifatida tushunilishi mumkin. Bu tafovut tarjimada semantik noaniqlikka olib keladi.

3. **Bahoning darajasi.** Aksiologik birlikning ijobiy yoki salbiy baho darajasi har bir madaniyatda turlicha. Masalan, ingliz madaniyatida *ambition* (maqsadga intilish) ko'pincha ijobiy sifat sifatida ko'rilsa, o'zbek madaniyatida haddan tashqari g'urur bilan bog'langanda salbiy ohangni ham olishi mumkin. Tarjimon ushbu darajani to'g'ri belgilashga e'tibor berishi zarur.

4. **Stilistik rang-baranglik.** Badiiy matnda baholovchi birliklar ko'pincha metafora, ironiyaga boy bo'ladi. Masalan, Dickens asarlaridagi *villain* so'zi nafaqat "yovuz odam" ma'nosida, balki dramatik ironiyaga ega. O'zbek tilida oddiy "yovuz" deb tarjima qilinsa, asl ohang pasayishi mumkin.

Tarjima strategiyalari

Ushbu qiyinchiliklarni yengish uchun tarjimonlar bir nechta strategiyalardan foydalanadilar. Har bir strategiya matnning maqsadi, janri, o'quvchi auditoriyasi va madaniy kontekstga qarab tanlanadi.

1. **Ekvivalentni topish (direct equivalence).** Agar tilda tayyor ekvivalent mavjud bo'lsa, tarjimon uni qo'llaydi: *brave* – "mard", *kind-hearted* – "mehribon", *xoin* – "traitor".

2. **Deskriptiv tarjima (descriptive translation).** Ekvivalent yo'qligida so'z ma'nosi izoh bilan beriladi. Masalan, *fair play* – "adolat tamoyiliga asoslangan halol bellashuv".

3. **Madaniy ekvivalentni tanlash (cultural substitution).** Ba'zan tarjimon asl tilga xos tushunchani o'quvchiga yaqinroq madaniy birlik bilan almashtiradi. Masalan, ingliz tilidagi *gentleman* "odoblil inson" deb berish.

4. **Transliteratsiya yoki kalkalash.** Milliy realiyalarni ifodalovchi soʻzlarni asl shaklida yoki soʻzma-soʻz tarjima qilib kiritish: *hospitality* – “mehmondoʻstlik”, *nomus* – “honour (in the Uzbek sense)”.

5. **Kommentariy bilan tarjima.** Murakkab qadriyatni tushuntirish uchun izohli qoʻshimcha berish. Bu usul ilmiy izohga yaqin boʻlib, badiiy matnning muhim gʻoyasini toʻliq yetkazishga yordam beradi.

Misollar orqali tahlil

Oliver Twist romanidagi *cruel* soʻzi koʻpincha “shafqatsiz” deb tarjima qilinadi. Bu ekvivalent semantik jihatdan toʻgʻri boʻlsa-da, oʻzbek tilidagi “shafqatsiz” soʻzi koʻproq hissiy boʻyoqqa ega. Tarjimon bu farqni hisobga olib, kontekstga mos sinonimlarni tanlashi mumkin, masalan “rahmsiz”, “zalim”.

Xudoyberdi Toʻxtaboyevning *Sariq devni minib* asarida “oqkoʻngil” soʻzi ingliz tiliga oddiy “kind-hearted” deb tarjima qilinsa, maʼno asosan saqlanadi. Biroq bu birlik oʻzbek madaniyatida nafaqat mehribonlik, balki insonning toza niyatini ham ifodalaydi. Shuning uchun tarjimon “kind-hearted and pure-minded” kabi kengroq izoh bilan maʼno doirasini toʻliq yetkazishi mumkin.

Pragmatik moslashtirish

Tarjimon nafaqat soʻz maʼnosini, balki matnning umumiy ohangini ham saqlashi kerak. Baʼzida matnning estetik taʼsiri uchun ijobiy yoki salbiy baho kuchaytiriladi yoki yumshatiladi. Bu holat pragmatik moslashtirish (pragmatic adaptation) deb ataladi. Masalan, bolalar adabiyotida haddan tashqari keskin salbiy baho (masalan, “mutelik”) ingliz tilidagi nashrda “weak-minded” kabi yumshoqroq shaklda berilishi mumkin.

Tarjimon kompetensiyasi

Aksiologik leksikani tarjima qilish tarjimondan keng madaniy bilim, lingvokulturologik sezgirlik va yuqori darajadagi stilistik mahoratni talab etadi. U nafaqat tilning grammatik tizimini, balki har ikki madaniyatning qadriyatlar tizimini chuqur bilishi lozim. Faqat shunda badiiy matndagi ijobiy-salbiy baho oʻquvchiga toʻlaonli yetib boradi.

Tahlil natijalari va muhokama

Oʻxshashliklar

Ingliz va oʻzbek badiiy matnlarida ijobiy-salbiy baho bildiruvchi aksiologik leksika tahlili shuni koʻrsatadiki, ikki madaniyatda ham asosiy axloqiy meʼyorlar umumiy yoʻnalishda mos keladi. Har ikkala adabiyotda ham jasorat, halollik, doʻstlik, vatanparvarlik, sahovat kabi qadriyatlar ijobiy baholangan; xiyonat, ochkoʻzlik, zulm, yolgʻonchilik kabi illatlar esa salbiy yoritilgan. Bu umumiylik insoniyatning universal axloqiy qadriyatlari mavjudligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, baholovchi leksikaning badiiy matndagi funksiyasi ham oʻxshash: muallif oʻz qahramonlarining xarakterini, ijtimoiy muhitni, axloqiy gʻoyani aynan baholovchi birliklar orqali ochib beradi. Dickensning *Oliver Twist* asaridagi *cruel*,

wicked kabi soʻzlar bilan Toʻxtaboyevning *Sariq devni minib* asaridagi *shafqatsiz, pastkash* kabi soʻzlarning vazifasi bir xil – ijtimoiy illatlarni fosh etish, oʻquvchini adolatparvarlik ruhida tarbiyalash.

Farqlar

Biroq, har bir madaniyatga xos qadriyatlar bilan bogʻliq tafovutlar ham aniq namoyon boʻldi. Ingliz madaniyatida shaxsiy erkinlik, individualizm, shaxsiy hayot daxlsizligi kabi tushunchalar (*privacy, independence, self-respect*) ijobiy baho bilan yuqori qadrlanadi. Oʻzbek madaniyatida esa oilaviy birdamlik, mehmondoʻstlik, jamoaviylik, kattalarga hurmat kabi qadriyatlar (*mehmondoʻstlik, sadoqat, ota-onaga hurmat*) ijobiy konnotatsiyaga ega. Shu bois ingliz adabiyotidagi *privacy* soʻzining oʻzbek tilida toʻliq ekvivalentini topish qiyin, chunki bu tushuncha oʻzbek jamiyatida boshqacha baholanadi.

Salbiy baho bildiruvchi birliklarda ham farqlar koʻrinadi. Ingliz adabiyotida sinfiy tafovut, riyo (*hypocrite, snob*) kabi illatlar tanqid qilinsa, oʻzbek adabiyotida milliy mustaqillikni yoʻqotishga olib keluvchi xiyonat (*xoin, mutelik*), jamiyatni maʼnaviy tanazzulga yetaklovchi illatlar keskin qoralanadi. Bu farqlar har bir xalqning tarixiy tajribasi va ijtimoiy-siyosiy sharoiti bilan bevosita bogʻliqdir.

Tarjima strategiyalarining samaradorligi

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, tarjimonlar koʻpincha ekvivalent topish, deskriptiv tarjima, madaniy ekvivalent tanlash kabi strategiyalardan foydalanadilar. Bunda deskriptiv tarjima eng koʻp uchraydigan usul boʻlib, u murakkab madaniy tushunchalarni izohli shaklda yetkazishga imkon beradi. Masalan, *fair play* iborasi “adolat tamoyiliga asoslangan halol bellashuv” tarzida berilganda, oʻzbek oʻquvchisi ingliz madaniyatiga xos qadriyatni toʻliqroq anglaydi.

Madaniy ekvivalent tanlash ham muhim strategiya boʻlib, u oʻquvchi uchun matnni tabiiyroq qiladi. Masalan, *gentleman*ni “odoblil inson” deb berish ingliz jamiyatidagi ijtimoiy maqomni toʻliq aks ettirmasa-da, oʻzbek oʻquvchisi uchun qabul qilinadigan ekvivalent boʻlib xizmat qiladi. Biroq bu strategiya baʼzida asl konnotatsiyani yumshatishi mumkin.

Kommentariy bilan tarjima ilmiy-ommabop asarlarda qulay boʻlsa-da, badiiy matnda matn oqimini buzishi ehtimoli bor. Shu sababli badiiy tarjimada izohni asar oxirida yoki izoh sahifalarida berish maqsadga muvofiq.

Pragmatik moslashtirishning zarurligi

Tarjimon baʼzan matnning emotsional ohangini saqlash uchun pragmatik moslashtirishni amalga oshiradi. Bu ayniqsa bolalar adabiyotida muhim, chunki haddan tashqari keskin salbiy baho yosh oʻquvchiga noqulay taʼsir koʻrsatishi mumkin. Masalan, *mutelik* soʻzi ingliz tilida “weak-minded” yoki “servile” tarzida yumshatilgan holda berilishi bolalar auditoriyasini hisobga olish natijasidir.

Tarjimon kompetensiyasi

Olingan natijalar tarjimondan nafaqat til bilimi, balki madaniyatlararo kompetensiyani ham talab qilishini tasdiqladi. Tarjimon har ikki xalqning qadriyatlar tizimini, tarixiy kontekstini, ijtimoiy stereotiplarini bilmas ekan, aksiologik leksikaning to'liq semantik-pragmatik yukini yetkaza olmaydi. Shu bois, tarjimashunoslik sohasida madaniy kompetensiyani oshirish, lingvokulturologik tayyorgarlikni kuchaytirish muhim vazifadir.

Ilmiy va amaliy ahamiyati

Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, qiyosiy tilshunoslik hamda lingvokulturologiya sohalarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ular ingliz-o'zbek badiiy matnlarini tarjima qiluvchi mutaxassislar uchun uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishda, o'quv qo'llanmalar yaratishda, tarjima amaliyotini rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ijobiy hamda salbiy baho bildiruvchi aksiologik leksikaning tarjima jarayonidagi o'ziga xos jihatlari atroflicha ko'rib chiqildi. Olingan ilmiy natijalar bir nechta muhim xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, ingliz va o'zbek adabiyotidagi baholovchi birliklar o'rtasida sezilarli darajada umumiyliklar mavjud. Har ikki xalq adabiyotida halollik, jasorat, sahovat, do'stlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar ijobiy baho bilan yoritilgan, xiyonat, yolg'on, zulm, ochko'zlik kabi illatlar esa salbiy munosabatga sabab bo'lgan. Bu o'xshashlik insoniyatga xos universal qadriyatlar mavjudligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, madaniy farqlar aks etgan aksiologik birliklar tarjimada eng murakkab muammo sifatida namoyon bo'ldi. Ingliz madaniyatiga xos *privacy*, *fair play*, *gentleman* kabi tushunchalar o'zbek tilida to'liq ekvivalentga ega bo'lmaydi; xuddi shuningdek, o'zbek madaniyatidagi *mehmondo'stlik*, *sadoqat*, *nomus* kabi tushunchalar ingliz tilida izohsiz ifodalashni qiyinlashtiradi. Bu holat tarjimondan nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik sezgirlikni ham talab etadi.

Uchinchidan, tarjima strategiyalarining tanlovi kontekstga bog'liq. Ekvivalentni topish imkon bo'lgan hollarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima afzal ko'riladi, murakkab madaniy birliklar esa deskriptiv tarjima, madaniy ekvivalent tanlash yoki kommentariy bilan ifodalanadi. Har bir strategiyaning o'z afzallik va cheklovlari bor, tarjimon matnning janri va auditoriyasini hisobga olgan holda mos usulni tanlashi zarur.

To'rtinchidan, tarjima jarayonida pragmatik moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, bolalar adabiyotida haddan tashqari keskin salbiy baho yumshatilishi yoki ijobiy baho kuchaytirilishi mumkin. Bu, o'z navbatida, matnning estetik va tarbiyaviy ta'sirini o'quvchi auditoriyasiga moslashtirishni ta'minlaydi.

Beshinchidan, tarjimonning madaniyatlararo kompetensiyasi – tarixiy kontekstni, ijtimoiy stereotiplarni, milliy qadriyatlarni chuqur bilishi – aksiologik leksikani

muvaffaqiyatli tarjima qilishning asosiy garovidir. Faqatgina lingvistik bilim bilan cheklanib qolish, badiiy matndagi hissiy-pragmatik yukni yetkazishda yetarli emas.

Yakuniy xulosa shundan iboratki, ingliz va o'zbek badiiy matnlaridagi ijobiy va salbiy baholovchi leksikaning tarjimasi faqat til darajasidagi ish emas, balki ikki madaniyatni chuqur tushunish, qadriyatlar tizimini qiyosiy tahlil qilishni taqozo etadigan murakkab lingvokulturologik jarayondir. Ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u tarjimashunoslik nazariyasi uchun aksiologik leksika fenomenini yanada chuqurroq o'rganishga zamin yaratadi, amaliy ahamiyati esa ingliz-o'zbek badiiy tarjima amaliyotida samarali strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ISLOMOVA, Zahro. "O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHIGA DOIR." *News of the NUUz* 1.1.9. 1 (2024): 298-299..
2. ISLOMOVA, Zahro. "O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK VOSITALAR BILAN IFODALANISHI." *News of the NUUz* 1.1.2. 1 (2025): 257-258.
3. Karimov A. O'zbek xalq maqollari va ularning semantik xususiyatlari. – Toshkent: Sharq, 2010.
4. Usmonova Dona Satvoldiyevna Frazzeologik birliklarning aksiologik xususiyatlari: filol. fan. bo'yicha. fals. dokt. (PhD) ... diss. avtoref. – Samarqand, 2023. – 46 b.
5. Xudoyberganov R.Y. va boshqalar. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 624 b.